

EN STOR STARK, TACK

- en studie av ungdomars möjligheter att bli serverade starköl på restauranger i Stockholm våren 2007 (studie nr 5)

**Björn Trolldal
Unda Lönnqvist
Daniel Müller
Håkan Leifman**

SEPTEMBER 2007

RAPPORT NR 31

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	SIDNR.
FÖRORD.....	5
SAMMANFATTNING.....	6
INLEDNING.....	7
Ungdomars konsumtionsvanor, utvecklingen i Stockholms län och i hela landet.....	8
Inledning.....	8
Alkoholkonsumtionen bland elever i årskurs 9, i gymnasiets årskurs 2 och bland mönstrande män	8
Berusningsdrickande bland elever i årskurs 9, i gymnasiets årskurs 2 och bland mönstrande män	9
Gymnasieelevernas anskaffningssätt i Stockholms län och i landet som helhet.....	10
Gymnasieelevernas anskaffningssätt i Stockholms stad	10
METOD.....	11
Urval av restauranger	11
Urval av ungdomar.....	11
Beställningsförsök.....	12
Åldersgränser	12
Utbildning i ansvarsfull alkoholserving	12
Statistiska analysmetoder	13
RESULTAT	14
Huvudurvalet.....	14
Hur många av ungdomarna kunde köpa en ”stor starköl”?.....	14
Stockholms city jämfört med Södermalm.....	14
2007 års studie i jämförelse med tidigare års studier	14
Restauranger med dörrvakt	15
Åldersgränser	15
Åldern på övriga gäster	16
Antalet gäster i lokalen.....	16
Ålder på servitör/servitris.....	16
Könsskillnader.....	16
Antalet anställda på restaurangerna som har skickats på utbildning i ansvarsfull alkoholserving 1997-2007.....	17
Extraurvalet	18
Hur många av ungdomarna kunde köpa en ”stor starköl”?.....	18
Stockholms city, Kungsholmen och Södermalm	18
Restauranger med dörrvakt	19
Åldersgränser	19

Åldern på övriga gäster	19
Antalet gäster i lokalen.....	19
Ålder på servitör/servitris.....	20
Könsskillnader.....	20
DISKUSSION	21
REFERENSER.....	24
BILAGOR	25
Bilaga 1:	26
Bilaga 2:	27
Bilaga 3:	28
Bilaga 4:	29
Bilaga 5:	30
FÖRTECKNING ÖVER TIDIGARE UTGIVNA RAPPORTER FRÅN STAD	32

FÖRORD

STAD (Stockholm förebygger alkohol- och drogproblem) startade som ett tioårigt projekt med uppdraget att identifiera, tillämpa och utvärdera lovande metoder för prevention inom alkohol- och narkotikaområdet. Projektet startades 1995 efter en översyn av missbruksvården i Stockholms län, där Landstinget och Stockholms kommun gemensamt beslöt att göra en mer långsiktig satsning på metodutveckling. Sedan januari 2005 har STAD övergått till att vara en ordinarie sektion inom Beroendecentrum Stockholm.

Den alkohol- och drogpolitiska situationen i Sverige på 2000-talet kräver att nya metoder för prevention utvecklas. Den tilltagande globaliseringen och Sveriges EU-medlemskap begränsar på en rad viktiga punkter statens möjligheter att föra en traditionell svensk restriktiv tillgänglighetsbegränsande politik; en politik som i ett europeiskt perspektiv måste bedömas som framgångsrik. Detta understryker behovet av att i lokalsamhället utveckla nya metoder där insatser för att påverka såväl efterfrågan som tillgänglighet vävs samman i nya former för samhällsbaserad prevention.

STAD:s arbete kännetecknas av ett tätt samspel mellan praktik och forskning där kunskaperna från utvärderingar omsätts till praktik och de praktiska metoderna utsätts för kritisk och konstruktiv granskning. Kunskapen om vad som kännetecknar effektiva preventiva metoder har också ökat under de senaste tio åren. Det finns dock fortfarande ett stort behov av att utveckla och testa nya samhällsbaserade preventiva metoder, dels genom det aktionsinriktade arbetssätt som i stor utsträckning kännetecknat STAD, dels genom att studera hur metoder fungerar när de verkar i den vardag de är avsedda för.

I en serie av rapporter redovisar STAD resultat och erfarenheter från det arbete som vi bedriver. I den här rapporten är den huvudsakliga frågeställningen i vilken utsträckning krogpersonal nekar alkoholserving till underåriga i Stockholm.

SAMMANFATTNING

Bakgrund: I mer än tio år har myndigheter och krogbransch i Stockholms stad samverkat (STAD-samarbetet) i syfte att minska våld och skador relaterade till alkoholkonsumtion på restauranger (krogar). Satsningen startade på initiativ av STAD (STockholm förebygger Alkohol- och Droproblem). Den förebyggande metod som har utvecklats inom ramen för STAD-samarbetet brukar benämnas ”Ansvarsfull alkoholservice” eller ”STAD-metoden”. Metoden består i huvudsak av tre delar: förbättrad utbildning av restaurangpersonal i ansvarsfull alkoholservice, förstärkt restaurangtillsyn samt förbättrad samverkan mellan myndigheter och bransch. Ett viktigt delmål för arbetet är att minska service av alkohol till underåriga på restauranger.

Syfte: Syftet med föreliggande studie är att undersöka i vilken utsträckning krogpersonal nekar alkoholservice till underåriga i Stockholms stad.

Studiedesign: Den här studien från år 2007 är den senaste av ett antal studier som genomförts sedan 1996 där ungdomar som varit 18 år, men som sett yngre ut, har fått besöka ett urval restauranger i syfte att försöka beställa en ”stor starköl”.

Urval av restauranger: Inför den första studien från år 1996 valdes ett antal restauranger ut som var ungdomsinriktade. Dessa restauranger har därefter utgjort basen för urvalet till de återkommande studierna (1998, 2001, 2004 och nu 2007). De restauranger som upphört har ersatts löpande. Det är dock oklart hur pass ungdomsinriktade dessa restauranger har varit under senare år. Inför studien för detta år (2007) togs därför ett extraurval fram av restauranger som har en mer uttalad inriktning mot just ungdomar.

Urval av ungdomar: Det slutliga urvalet av ungdomarna genomfördes av en expertpanel som bedömde deras ålder och lämplighet för studien.

Metod: Ungdomarna har parvis besökt de aktuella restaurangerna enligt en på förhand upp- gjord turordning för att försöka beställa varsin starköl utan att visa legitimation. Ett protokoll användes för att bland annat dokumentera utfallet av försöken.

Resultat: Resultaten från föreliggande studie visar att andelen ungdomar som blivit serverade alkohol på restauranger i Stockholms stad minskat kraftigt. Endast i 8 procent av försöken lyckades ungdomarna köpa en starköl, vilket kan jämföras med 51 procent i 2004 års studie. I extraurvalet var motsvarande andel 24 procent.

Slutsats: Dessa resultat tyder på att det har skett en kraftig förbättring av ålderskontrollen på restaurangerna i Stockholms innerstad. Medvetenheten hos krogpersonal om vikten av att kontrollera unga gästers ålder vid beställning av alkoholhaltiga drycker har av allt att döma ökat betydligt. Denna ökade medvetenhet är sannolikt till stor del ett resultat av det förebyggande arbetet med ”Ansvarsfull alkoholservice”.

INLEDNING

STAD har i mer än tio år arbetat aktivt med att utveckla metoder inom det alkohol- och drog-förebyggande området. Ett av dessa har varit restaurangmiljön. Tillsammans med andra berörda aktörer har STAD utvecklat en arbetsmetod som syftar till att minska våld och skador som är relaterade till alkoholkonsumtion på restauranger (i denna rapport även benämnda krogar) och att utveckla en restaurangkultur som motverkar servering till underåriga och över-servering. Metoden, som brukar benämnas ”Ansvarsfull alkoholserving” (eller STAD-metoden) består av flera olika delar men de viktigaste är utbildning av serveringspersonal i ansvarsfull alkoholserving, förstärkt tillsynsarbete och förbättrad samverkan mellan myndigheter och bransch.

Arbetet drivs i samarbete med Polismyndigheten i Stockholm, Tillståndsenheten i Stockholms stad, Statens folkhälsoinstitut, Sveriges Hotell & Restaurangföretagare, Länsstyrelsen i Stockholms län, samt Hotell och Restaurang Facket, och brukar benämnas STAD-samarbetet. Arbetet inom STAD-samarbetet drivs och utvecklas vidare av en styrgrupp bestående av utvalda representanter från ovan nämnda myndigheter, branschförening och fack. I gruppen ingår även ett urval krögare från Stockholm.

Sedan juni 2001 bedrivs inte längre STAD-samarbetet i projektform utan i mer reguljärlänkande former med gemensamma skriftliga treåriga samarbetsavtal mellan berörda parter. Det nuvarande avtalet sträcker sig fram till och med år 2007. Ett nytt avtal för perioden 2008-2010 är under arbete.

Metoden, som ytterst syftar till att minska våld och skador relaterade till alkoholkonsumtion på restauranger, har utvärderats vetenskapligt och har visat sig ha goda effekter. I det krogtäta försöksområdet i Stockholms city (stadsdelarna Norrmalm och Östermalm [västra delen]), där det förebyggande arbetet bedrevs under perioden 1996 till 2001, sjönk antalet våldsbrott begångna mellan kl. 22.00-06.00 (under mätperioden januari 1998-september 2000) med 29 procent jämfört med utvecklingen i ett likaledes krogtätt kontrollområde (Södermalm) men som inte fick tillgång till det förebyggande arbetet (Wallin, m.fl., 2003). Arbetet har också visat sig vara kostnadseffektivt: För varje krona som projektet har kostat har man ”sparat” ca 39 kronor i form av uteblivna kostnader för olika våldsbrott som inte ägt rum men som skulle ha ägt rum om de förebyggande insatserna inte genomförts (Månsdotter m.fl., 2007).

I en serie av studier i Stockholms stad har det visat sig att det blivit svårare för kraftigt berusade att bli serverade alkohol på restauranger i Stockholms innerstad. I den första av dessa studier år 1996 nekades servering till skådespelare som agerade kraftigt berusade i 5 procent av samtliga besökta restauranger. År 2001 hade denna andel ökat till 71 procent och år 2005 till hela 84 procent.

I ett antal studier har även möjligheten för ungdomar som är 18 år, men som ser yngre ut, att beställa starköl på restauranger i Stockholms stad studerats. Det skedde en förbättring av ålderskontrollen mellan åren 1996 och 2001, men en försämring mellan år 2001 och år 2004.

Arbetsmetoden ”Ansvarsfull alkoholserving” har efter flera år av utvecklingsarbete, och efter utvärderingens avslut under år 2001, blivit en mer eller mindre färdig metod som sprids till andra delar av staden (än försöksområdet) och till andra kommuner i landet.

Föreliggande studie har som huvudsakligt syfte att ta reda på i vilken utsträckning serveringspersonal serverar/inte serverar alkoholdrycker till underåriga. I rapporten redovisas dels hur stor andel av ungdomarna totalt sett som blev serverade alkohol, dels om det förelåg tydliga skillnader mellan olika grupper av restauranger, till exempel mellan restauranger med och utan dörrvakter och mellan restauranger på Södermalm och i City. Även betydelsen av ser-

veringspersonalens kön och ålder för möjligheten för de unga att bli serverade alkohol uppmärksammas, likaså om det finns någon skillnad mellan pojkars och flickors möjligheter att bli serverade alkohol.

Studien genomfördes under våren 2007 och är den femte i ordningen. De tidigare studierna genomfördes 1996, 1998, 2001 och år 2004. Inledningsvis utsågs Stockholms city som projektområde där man skulle bedriva ett aktivt restaurangarbete. Södermalm valdes som kontrollområde, vilket innebar att mätningar även skulle göras i detta geografiska område men utan att bedriva några interventionsaktiviteter. De första studierna var därför del av en utvärdering av det arbete som bedrevs inom ramen för STAD-samarbetet med ett interventions- och ett kontrollområde. I och med att arbetet inte längre drivs i projektform utan i en mer reguljär form har metoden blivit tillgänglig för hela Stockholms stad, vilket innebär att Södermalm inte längre kan betraktas som kontrollområde. I samtliga av de studier som genomförts, inklusive 2007 års studie, görs dock mätningarna fortfarande i dessa två geografiska områden och i så stor uträkning som möjligt på samma restauranger. I den aktuella studien inkluderades dock också ett extraurval av ungdomsinriktade krogar från hela Stockholms innerstad.

Rapporten inleds med ett kortare kapitel som beskriver hur alkoholvanorna ser ut och har utvecklats under senare år för unga män och kvinnor i Stockholms län jämfört med i landet som helhet. Även de vanligaste anskaffningssätten av alkoholdrycker för ungdomar beskrivs. Här redovisas också hur vanligt det är att elever i gymnasiet år 2 i Stockholms stad får tag på alkohol på ”restaurang, pub eller liknande”. Dessa siffror redovisas uppdelat på elever fyllda 17 år och elever fyllda 18 år. Därefter beskrivs studiens tillvägagångssätt (urval, material och metoder med mera), följt av själva resultatredovisningen från 2007 års serveringsstudie. Rapporten avslutas med ett kapitel som kort sammanfattar och diskuterar de viktigaste resultaten från studien.

Med begreppet serveringsstudie avses alltså den typ av studier som genomförts under åren 1996, 1998, 2001, 2004 och nu 2007 och som syftar till att studera i vilken utsträckning krogpersonal nekar alkoholservice till underåriga i Stockholms stad.

Ungdomars konsumtionsvanor, utvecklingen i Stockholms län och i hela landet

Inledning

Centralförbundet för Alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) genomför varje år enkätundersökningar om bland annat alkoholvanor bland elever i grundskolans årskurs 9, i gymnasieskolans årskurs 2 samt bland mönstrande män. Eleverna i årskurs 9 är 15-16 år, eleverna i gymnasiet årskurs 2 är 17-18 år och de mönstrande männen är 18-19 år. I det här avsnittet redovisas uppgifter om hur mycket alkohol man konsumerat i dessa grupper samt berusningsdrickandets omfattning under de första åren på 2000-talet. (Mönstrandens drogvanor, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; Skolelevens drogvanor, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; 2006.)

Alkoholkonsumtionen bland elever i årskurs 9, i gymnasiet årskurs 2 och bland mönstrande män

Alkoholkonsumtionen bland pojkar i årskurs 9 i Stockholms län minskade under åren 2001-2006 samtidigt som flickorna ökade sin konsumtion. Däremot hade pojkarna i länet en klart lägre konsumtion än pojkarna i hela landet under perioden. Även flickorna i länet hade en

lägre konsumtion än flickorna i hela landet, men skillnaden var mindre. Bland pojkarna i länet uppgick den självskattade alkoholkonsumtionen till i genomsnitt 3,1 liter ren alkohol per person och år under åren 2004-2006. Bland flickorna uppgick den till 2,9 liter. (Se bilaga 5, tabell 12.)

Det visar sig att det skett relativt stora förändringar i konsumtionsmönstret bland eleverna i gymnasiet jämfört med dem i grundskolans årskurs 9. Skillnaden mellan pojkars och flickors konsumtion i årskurs 9 var liten. Under åren 2004-2006 drack däremot pojkarna i gymnasiet årskurs 2 betydligt mer än flickorna. Under dessa år uppgick pojkarnas konsumtion till i genomsnitt 7,2 liter ren alkohol per person och år och flickornas till 4,3 liter. (Se bilaga 5, tabell 13.)

I årskurs 9 konsumerade både pojkarna och flickorna i Stockholms län mindre alkohol än eleverna i landet som helhet. I gymnasiet årskurs 2 hade detta förändrats och eleverna i Stockholms län drack mer än i landet som helhet även om skillnaderna var små.

Bland de månstrande männen minskade alkoholkonsumtionen både i Stockholms län och i landet som helhet under perioden 2001-2005. Konsumtionen minskade dock mer i Stockholms län än i hela landet och var under 2005 något lägre i länet än i landet som helhet. I länet uppgick den självskattade alkoholkonsumtionen det året till 3,5 liter ren alkohol per person. (Se bilaga 5, tabell 14.)

Berusningsdrickande bland elever i årskurs 9, i gymnasiet årskurs 2 och bland månstrande män

Berusningsdrickande bland elever i årskurs 9 och gymnasiet årskurs 2 mäts i det här sammanhanget genom att man frågar efter hur ofta eleverna vid ett och samma tillfälle dricker alkohol som motsvarar minst en halv halvflaska sprit, eller en helflaska vin, eller fyra stora flaskor eller burkar med starköl/starkider, eller 6 burkar folköl.

Både andelen pojkar och andelen flickor i årskurs 9 som drack dessa mängder eller mer minst en gång i månaden uppgick till 22 procent i länet under perioden 2004-2006. Andelen elever med detta konsumtionsmönster var något lägre i Stockholms län än i landet som helhet under åren 2001-2006 men skillnaderna var små. Andelen pojkar med detta konsumtionsmönster minskade, både i Stockholms län och i hela landet under åren 2001-2006. Motsvarande andelen flickor minskade något i landet som helhet men ökade däremot i Stockholms län. (Se bilaga 5, tabell 15.)

Även i detta avseende har det skett förändringar bland eleverna i gymnasiet jämfört med dem i grundskolans årskurs 9. Andelen gymnasieelever med detta konsumtionsmönster ökade betydligt både i Stockholms län och i landet som helhet jämfört med eleverna i årskurs 9. Andelen elever med detta konsumtionsmönster ökade dock mer bland pojkarna än bland flickorna. I Stockholms län uppgick andelen pojkar med detta konsumtionsmönster till i genomsnitt 50 procent och andelen flickor till 39 procent under perioden 2004-2006. (Se bilaga 5, tabell 16.)

Med berusningsdrickande bland månstrande män menas i detta sammanhang en konsumtion av minst 6 definierade "glas" alkohol vid ett och samma tillfälle¹. Andelen månstrande som drack dessa mängder eller mer minst en gång i veckan minskade både i Stockholms län och i

---

¹ Den fråga som låg till grund för dessa uppgifter löd: Hur många glas, det vill säga ölglas, vinglas, drinkglas eller snapsglas konsumerar du på en typisk dag då du dricker alkohol? (Räkna flaskor/burkar med starköl/folköl som ett ölglas.)

landet som helhet under perioden 2001-2005. Andelen minskade dock mer i Stockholms län än i övriga landet. Andelen mönstrande med den här typen av konsumtionsmönster var dock högre i Stockholms län än i resten av landet under hela perioden. År 2005 uppgick denna andel till 8,2 procent i Stockholms län och till 7,2 procent i landet som helhet. (Se bilaga 5, tabell 17.)

Gymnasieelevernas anskaffningssätt i Stockholms län och i landet som helhet

I CAN:s enkätundersökning bland gymnasister i årskurs 2 får eleverna även uppge hur de ”vanligen” får tag på olika typer av alkoholdrycker. Det finns 10 svarsalternativ och de 17- och 18-åriga eleverna får ange de tre vanligaste anskaffningssätten för respektive alkoholdryck. De vanligaste anskaffningssätten i såväl Stockholms län som landet som helhet är ”från kompisar/deras syskon” följt av ”från annan vuxen som köpt ut”. Undantaget är vin, där alternativet ”från föräldrar med lov” kommer på andra plats.

I Stockholms län är anskaffningssättet ”restaurang, pub eller liknande” betydligt vanligare än i någon av de 6 övriga regionerna som CAN särredovisar för samtliga alkoholdrycker, utom för folköl. När det gäller spritdrycker, starköl, cider och alkoholisk hamnar detta anskaffningssätt på tredje plats, och när det gäller vin, på fjärde plats, i Stockholms län. Detta är, med något undantag, minst en position högre än i övriga regioner.

Gymnasieelevernas anskaffningssätt i Stockholms stad

Vartannat år genomför Precens (Preventionscentrum Stockholm) i Stockholms stad en totalundersökning av elever i grundskolans årskurs 9 och gymnasiets årskurs 2 angående bland annat elevernas alkoholvanor. Den senaste undersökningen genomfördes år 2006. Även i dessa undersökningar får eleverna ange hur de vanligtvis får tag på alkohol. Till skillnad från i CAN:s undersökning finns det dock ingen övre gräns för hur många av de olika anskaffningssätten eleverna kan ange.

Andelen elever i gymnasiets årskurs 2 som angivit alternativet ”på restaurang, pub eller liknande” ökade från år 2000 till 2002, men mellan 2002 och 2004 samt mellan 2004 och 2006 minskade denna andel. I tabell 1 redovisas dessa uppgifter för 17- och 18-åringar separat under perioden. (Åldersgränsen för att kunna bli serverad alkohol på restaurang med serveringstillstånd är 18 år.) Förändringsmönstret mellan de olika åren var detsamma för båda åldersgrupperna och för både pojkar och flickor.

Tabell 1. Andelen 17- och 18-åriga elever i gymnasiets år 2 i Stockholms stad som får tag på alkohol ”på restaurang, pub eller liknande”, åren 2000-2006.

	17 år			18 år		
	Pojkar	Flickor	Totalt	Pojkar	Flickor	Totalt
2000	12,3	16,7	14,6	38,3	46,8	42,9
2002	30,8	35,6	33,4	55,1	64,3	59,7
2004	20,4	27,5	24,1	48,8	56,5	52,6
2006	15,3	17,5	16,5	41,5	49,7	45,5

Källa: Precens, Stockholms stad

METOD

Urval av restauranger

Inför den första serveringsstudien från år 1996 valdes ett antal restauranger ut som var ungdomsinriktade och som hade tillstånd för servering av öl, vin och spritdrycker. Dessa restauranger identifierades genom Länsstyrelsens (sedermera kommunens) register över restauranger med serveringstillstånd. Med hjälp av branschfolk, ungdomar och myndighetspersoner identifierades restauranger för studien. Dessa restauranger har därefter utgjort basen för urvalet till de återkommande serveringsstudierna. Under årens lopp har dock vissa restauranger upphört eller helt ändrat inriktning och de har inför varje ny studie ersatts av andra restauranger. I de flesta fall har de ersatts av restauranger med personal som har genomgått STAD-utbildningen i ansvarsfull alkoholservice. Det är dock oklart hur pass ungdomsinriktat detta restaurangurval har varit under senare år. Inför serveringsstudien våren 2007 ersattes därför de restauranger som upphört med restauranger dit ungdomar kunde tänkas gå. Detta innebar att till exempel rena gourmetrestauranger uteslöts.

Inför 2007 års studie togs dessutom ett extraurval fram med restauranger som har en mer uttalad inriktning mot just ungdomar. I extraurvalet ingick restauranger i Stockholms city, på Södermalm samt på Kungsholmen. Varken restaurangerna i huvudurvalet eller i extraurvalet är slumpmässigt utvalda vilket i viss mån begränsar generaliserbarheten från studiens resultat.

Från det ursprungliga urvalet av restauranger utgick 4 ur huvudurvalet och 2 ur extraurvalet på grund av att dessa restauranger var stängda. Dessutom utgick två restauranger ur extraurvalet på grund av att de hade alltför höga officiella åldersgränser för att kunna kategoriseras som ungdomsinriktade. Åldersgränserna var 26 respektive 27 år. (Ungdomarna blev nekade service på båda restaurangerna.) Efter dessa korrigeringar ingick det 110 restauranger i huvudurvalet och 31 i extraurvalet. Eftersom ungdomarna genomförde två beställningsförsök på respektive restaurang var det totala antalet beställningsförsök 220 i huvudurvalet och 62 i extraurvalet.

Av de 110 restaurangerna i huvudurvalet låg 55 i Stockholms city och 55 på Södermalm. Av de 31 restaurangerna i extraurvalet låg 8 i Stockholms city, 7 på Kungsholmen och 16 på Södermalm.

Urval av ungdomar

Av såväl juridiska som etiska skäl användes inte ungdomar som var underåriga i den här studien. Huvudskälet var att STAD inte skulle medverka till att provocera restaurangpersonal att begå brott, det vill säga servera alkohol till en underårig. Istället fick ungdomar som var 18 år, men som såg yngre ut (ca 17 år gamla) enligt en expertpanel, vara med. Expertpanelen bestod av en gymnasielärare, en familjeterapeut (tidigare fritidsledare), samordnaren/projektledaren för arbetet med "Ansvarsfull alkoholservice" i Stockholm stad, en polis från Östermalms närpolisområde med ansvar för krogfrågor och tillsyn, samt chefen för STAD. Panelen bedömde ungdomarnas ålder och lämplighet att medverka i studien. Ungdomarna rekryterades på två sätt; dels via Precens inom Stockholms stad, som genomfört liknande studier angående köp av folköl och tobak, dels genom att fråga bekanta som har barn som i sin tur känner andra som tillhör målgruppen. Totalt rekryterades 12 ungdomar för studien, 8 pojkar och 4 flickor. Nio av dem hade tidigare rekryterats av Precens, också där med hjälp av en expertpanel. För att sammanställa panelmedlemmarnas bedömningar användes ett protokoll, se bilaga 4.

Samtliga ungdomar informerades om studiens syfte och tillvägagångssätt och tränades i att fylla i ett undersökningsprotokoll. Alla fick skriva på ett kontrakt där de intygade att de inte skulle dricka alkohol under arbetstiden och att inte föra information om studien och dess resultat vidare, se bilaga 2.

Beställningsförsök

På samma sätt som i tidigare studier hade ungdomarna till uppgift att besöka restaurangerna parvis. De uppmanades att klä sig som om de skulle gå ut en helgkväll. De skulle dock inte försöka att se äldre ut än vad de i själva verket var, vilket till exempel innebar att flickorna inte skulle sminka sig överdrivet mycket. Varje par tilldelades ungefär 10 restauranger per kväll som skulle besökas enligt en i förväg uppgjord turordning.

Vid varje tillfälle som ungdomarna kom in på en restaurang skulle de beställa varsin ”stor starköl”. Om serveringspersonalen frågade efter legitimation skulle de svara att de inte hade någon, men uppge sin riktiga ålder (18 år). I de fall ungdomarna blev serverade starköl skulle de så diskret som möjligt ställa ifrån sig ölen och lämna restaurangen. Om de blev nekade servering skulle de också lämna restaurangen. Efter restaurangbesöket fyllde de i ett protokoll med frågor om besöket (se bilaga 1). De uppgifter som dokumenterades var bland annat tid för besöket, om de kom in på restaurangen, motiv för varför de inte kom in, om det fanns dörrvakt, om de blev serverade starköl, kön och uppskattad ålder på den som serverade, antalet gäster i lokalen och en bedömning av åldern på gästerna i lokalen, se bilaga 3.

Studien genomfördes våren 2007 under tre fredagskvällar i maj. Med några undantag genomfördes besöken mellan klockan 19.30 och 22.30.

Åldersgränser

En person måste vara 18 år för att få bli serverad alkoholhaltiga drycker på restaurang enligt Alkohollagen. Ansvar för att detta efterlevs ligger hos serveringspersonalen. Många restauranger kräver därför att en person måste vara minst 18 år för att få tillträde till restaurangen. Vissa serveringsställen använder sig dock av högre åldersgränser på till exempel 20 eller 23 år. Dessa gränser är frivilliga för restaurangen och är således inte beslutade av kommunens tillståndsenhet eller liknande. För att få en bild av vilka åldersgränser restaurangerna i de båda urvalen använde sig av kontaktades dessa per telefon när ungdomarnas beställningsförsök hade slutförts.

Utbildning i ansvarsfull alkoholserving

Som nämnts tidigare är den utbildning som bedrivits i ansvarsfull alkoholserving en del av metoden ”Ansvarsfull alkoholserving”. Det är en två dagars utbildning som pågått kontinuerligt sedan STAD-samarbetet påbörjades år 1996. Målgruppen är personer som är anställda inom restaurangnäringen, framför allt serveringspersonal. I utbildningen tar man bland annat upp alkoholens medicinska effekter, sambandet mellan alkoholkonsumtion och våld, alkohollagens bestämmelser, problem med narkotika på restauranger samt konflikthantering. I STAD-projektets inledande fas riktades denna utbildning endast till anställda på restauranger i Stockholms city. Från och med år 2001 har restauranganställda från hela Stockholms stad haft möjlighet att gå denna utbildning. Restaurangägare kan på frivillig basis låta anställda gå utbildningen, men ett deltagande kan även formuleras som ett villkor från Stockholms stads

tillståndsenhet i samband med ett administrativt ingripande mot någon restaurang. Sedan starten fram till våren 2007 hade totalt cirka 5 000 personer genomgått utbildningen.

Det finns inga samlade uppgifter om hur många anställda på respektive restaurang som har deltagit i utbildningen under senare år. Däremot finns det uppgifter om på vilken restaurang den som går utbildningen arbetar. Detta gör det möjligt att få en bild av vilka restauranger som skickar sin personal på utbildning och hur många de skickat över tid.

I tidigare års studier har antalet anställda som en restaurang skickat på utbildningen använts som ett mått på utbildningsnivån i ansvarsfull alkoholserving på en restaurang. Det har visat sig vara signifikant färre ungdomar som kunnat köpa en starköl på restauranger där åtminstone delar av personalen har gått utbildningen (Wallin, 2004).

Med tanke på den relativt stora personalomsättningen inom restaurangbranschen har dock uppgifterna om antalet anställda som skickats på utbildningen blivit ett allt sämre mått på hur många anställda på en restaurang som vid en viss tidpunkt har gått utbildningen. Dessutom finns det i det aktuella datamaterialet inga uppgifter om det totala antalet anställda på respektive restaurang. I rapportens resultatdel redovisas dock uppgifter om antalet anställda som restaurangerna har skickat till utbildningen under åren 1997-2007 uppdelat i olika kategorier samt hur många av ungdomarnas beställningsförsök som resulterade att de blev serverade en ”stor starköl” i dessa kategorier.

Statistiska analysmetoder

För att beräkna om skillnader mellan olika kategorier av restauranger eller mellan andra undergrupper är signifikanta eller inte används det statistiska testet Mann-Whitney. Det är ett test som är lämpligt att använda när datamaterialet inte kan antas vara normalfördelat eller om urvalet inte kan antas vara slumpmässigt draget ur populationen. Dessa signifikanstester bör dock tolkas med försiktighet när antalet individer eller restauranger i en kategori är litet. Det bör även noteras att statistisk signifikans inte behöver innebära ett orsakssamband.

RESULTAT

Huvudurvalet

Hur många av ungdomarna kunde köpa en ”stor starköl”?

I tabell 2 redovisas hur många av ungdomarna som kunde köpa en starköl på de utvalda restaurangerna i huvudurvalet. Totalt genomfördes 220 beställningsförsök i 110 restauranger i huvudurvalet. Vid dessa försök kunde ungdomarna köpa en starköl vid 18 tillfällen, vilket innebär att 8 procent av beställningsförsöken lyckades.

Tabell 2. Antalet ungdomar i huvudurvalet som kunde köpa en starköl på restauranger i Stockholms city och på Södermalm våren 2007.

	Antal tillfällen	Procent
Lyckade beställningsförsök	18	8 %
Ej köp	202	92 %
Summa	220	100 %

Stockholms city jämfört med Södermalm

Hälften av restaurangerna i huvudurvalet låg i City och den andra hälften på Södermalm. Totalt fanns cirka 620 restauranger med tillstånd för servering till allmänheten i Stockholms city (i detta fall Norrmalm och hela Östermalm). På Södermalm (inklusive Gamla Stan) var motsvarande antal cirka 370.

Det var fler ungdomar som kom in på restaurangerna på Södermalm. Skillnaden var på gränsen till att vara signifikant. Av de 18 beställningsförsök som lyckades genomfördes 14 på Södermalm, vilket är signifikant fler än i City, se tabell 3.

Tabell 3. Antalet beställningsförsök på restauranger i Stockholms city och på Södermalm våren 2007.

Beställningsförsök	City	Södermalm	Totalt
Totalt antal försök	110	110	220
Kom inte in på restaurangen	58	44	102
Kom in på restaurangen	52	66	118
Nekades köp	48	52	100
Fick köpa	4	14	18
Andel lyckade beställningsförsök totalt	4 %	13 %	8 %

2007 års studie i jämförelse med tidigare års studier

I tabell 4 redovisas resultaten från de studier som genomförts från 1996 och framåt. Det skedde en förbättring av ålderskontrollen mellan åren 1996 och 2001, men en försämring mellan 2001 och 2004. Resultaten från 2007 års studie visar en kraftig förbättring av ålderskontrollen vid köp av alkohol på restauranger. Antalet lyckade beställningsförsök var betydligt lägre i 2007 års studie jämfört med alla tidigare studier. Detta gäller både för City och för Södermalm.

Tabell 4. Andelen lyckade beställningsförsök av starköl på restauranger i City och på Södermalm åren 1996-2007.

Område	Andelen lyckade beställningsförsök				
	1996	1998	2001	2004	2007
City	42 %	39 %	31 %	48 %	4 %
Södermalm	49 %	43 %	34 %	54 %	13 %
Totalt	45 %	41 %	32 %	51 %	8 %

Restauranger med dörrvakt

Av restaurangerna i huvudruvalet hade 45 procent dörrvakt. Detta visade sig vara ett stort hinder för ungdomarna som ville komma in på restaurangerna. Det var fler restauranger som hade dörrvakt i Stockholms city jämfört med Södermalm: 52 procent respektive 38 procent. Skillnaden är statistiskt signifikant.

Av de restauranger som hade dörrvakt släpptes ungdomarna in vid 4 procent av försöken. Av samtliga 18 lyckade beställningsförsök genomfördes 2 på restauranger med dörrvakt, vilket är en signifikant lägre andel än andelen försök som lyckades på restauranger utan dörrvakt, se tabell 5. Däremot visade det sig att om ungdomarna kom in på en restaurang med dörrvakt kunde de köpa en starköl i 50 procent av fallen (det vill säga vid 2 av 4 tillfällen). Detta mönster överensstämmer med 2004 års studie då alla som blev insläppta av dörrvakter blev serverade.

Åldersgränser

Att använda åldersgränser för att *släppa in* gäster på en restaurang är som tidigare nämnts frivilligt för en restaurang. Av de restauranger som har en officiell åldersgräns är det många som har en gräns som är högre än den 18-årsgräns som gäller för köp av alkoholhaltiga drycker. När de försökte att komma in på dessa restauranger lyckades ungdomarna i 40 procent av fallen, vilket är signifikant lägre än på övriga restauranger, se tabell 5. Det var även en något lägre andel av beställningsförsöken som lyckades på restauranger med en åldersgräns på 19 år eller högre, men skillnaden är inte signifikant. (Några uppgifter om restaurangernas åldersgränser samlades inte in i tidigare års studier.)

Tabell 5. Antal restauranger med dörrvakt och med åldersgränser på 19 år eller högre, samt andelen lyckade beställningsförsök.

Antal restauranger med...		Antal ungdomar som kom in	Lyckade försök av dem som kom in	Lyckade försök av alla	Signifikant skillnad #
...dörrvakt					
Ja	Antal 96 (45 %)	4 (4 %)	2 (50 %)	2 (2 %)	Ja
Nej	118 (55 %)	114 (96%)	16 (13 %)	16 (14 %)	
Bortfall	6				
...åldersgränser					
19 år eller högre	136 (62 %)	54 (40 %)	10 (18 %)	10 (7 %)	Nej
Övriga	84 (38 %)	64 (76 %)	8 (12 %)	8 (10 %)	

Signifikansnivå: 95 procent. Signifikanstesterna är genomförda för samtliga försök, inte bara för de ungdomar som kom in på restaurangerna.

I tabell 6 redovisas ett antal bakgrundsvariabler, till exempel antalet gäster på restaurangen och åldern på dessa gäster, samt sambandet mellan dessa variabler och möjligheten för ungdomarna att bli serverade en starköl när de väl kommit in på restaurangerna.

Åldern på övriga gäster

I det protokoll som ungdomarna fick fylla i efter varje beställningsförsök, fick de bland annat ange en uppskattning av åldern på gästerna på den aktuella restaurangen. Alternativen var lägre än 30, över 30, eller blandad åldersstruktur. Det visade sig att en något större andel av de lyckade beställningsförsöken genomfördes på restauranger med en yngre eller blandad publik, men skillnaden var inte statistiskt signifikant. I 2004 års studie hade åldern på gästerna ingen betydelse för utfallet.

Antalet gäster i lokalen

Ungdomarna fick även ange hur många gäster det fanns i lokalen, från ett fåtal till fullsatt. I den statistiska analysen summerades antalet restauranger med ett fåtal gäster och de restauranger som var till hälften fyllda med gäster ihop i en kategori. De restauranger som hade många gäster utgjorde en annan kategori. Beställningsförsöken lyckades i större utsträckning på restauranger med många gäster. Denna skillnad var signifikant. Detta överensstämmer med resultaten i 2004 års studie.

Ålder på servitör/servitris

Ungdomarna fick även uppskatta åldern på den som tog upp deras beställning. Dessa uppgifter har delats upp i två kategorier. De som var 30 år eller yngre samt de som var äldre än 30 år. Det var en något större andel servitörer och servitriser med en ålder på 30 år eller yngre som serverade en starköl till ungdomarna, men det var inte någon signifikant skillnad jämfört med dem som var äldre än 30 år. I 2004 års studie hade åldern på serveringspersonalen ingen betydelse.

Könsskillnader

Till skillnad från i 2004 års studie var det fler beställningsförsök som lyckades om det var en pojke som gjorde beställningen jämfört med om det var en flicka. Skillnaden är signifikant. Det var även fler beställningsförsök som lyckades när det var en man som tog upp ungdomarnas beställningar, vilket stämmer överens med resultaten i 2004 års studie, men skillnaden var inte signifikant år 2007.

Tabell 6. Ett antal bakgrundsvariabler och sambandet med ungdomarnas försök att köpa starköl på restauranger i Stockholm, våren 2007.

Av dem som kom in	Antal	Serverade	Signifikant skillnad #
Ålder på övriga gäster			
Upp till 30 år	10	2 (20 %)	Nej
Över 30 år	50	6 (12 %)	
Blandat	58	10 (17 %)	
Antal gäster i lokalen			
Få/halvfullt	66	6 (9 %)	Ja
Fullt/överfullt	52	12 (23 %)	
Servitör/servitris			
Man	72	14 (19 %)	Nej
Kvinna	40	4 (10 %)	
Bortfall	6		
Ålder på servitör/servitris			
Upp till 30	60	12 (20 %)	Nej
Över 30	50	6 (12 %)	
Bortfall	8		
Försöksperson			
Man	54	14 (26 %)	Ja
Kvinna	64	4 (6 %)	

Signifikansnivå: 95 procent. Signifikanstesterna är genomförda för de ungdomar som kom in på restaurangerna.

Antalet anställda på restaurangerna som har skickats på utbildning i ansvarsfull alkoholservering 1997-2007

I tabell 7 redovisas kopplingen mellan antalet anställda på restaurangerna i huvudurvalet som blivit skickade på utbildning i ansvarsfull alkoholservering under perioden 1997-2007 och antalet lyckade beställningsförsök.

Tabell 7. Antal anställda på restaurangerna i huvudurvalet som har skickats på utbildning i ansvarsfull alkoholservering 1997-2007 och antalet och andelen lyckade/icke lyckade beställningsförsök

Antal anställda som har skickats på utbildning under perioden 1997-2007	Totalt antal beställningsförsök	Ej lyckats beställa	Antal lyckade beställningsförsök
0	116	104	12 (10 %)
1-5	42	38	4 (10 %)
6-95	62	60	2 (3 %)
Totalt	220	202	18 (8 %)

Det visade sig att 16 av 18 lyckade beställningsförsök genomfördes på restauranger som hade skickat 5 eller färre anställda på utbildningen. Detta skulle kunna förklaras av att restauranganställda som gått utbildningen i större utsträckning frågar unga personer om legitimation i samband med att de beställer alkohol på restauranger. Som nämndes i inledningen är dock antalet anställda som skickats på utbildningen under en elvaårsperiod inget bra mått på hur många anställda på en specifik restaurang som vid en viss tidpunkt har gått utbildningen. Att man skickar anställda på utbildningen kan emellertid vara ett mått på att en restaurang har en mer restriktiv kultur med avseende på servering till unga gäster. Måttet skulle också kunna spegla storleken på restaurangerna, vilket i detta fall skulle innebära att mindre restauranger har en mindre restriktiv inställning till servering till unga än vad större restauranger har.

Extraurvalet

Hur många av ungdomarna kunde köpa en ”stor starköl”?

I tabell 8 redovisas hur många av ungdomarna som kunde köpa en starköl på restaurangerna i extraurvalet. Totalt genomfördes 62 beställningsförsök i 31 restauranger i extraurvalet. Vid dessa försök kunde ungdomarna beställa en starköl vid 15 tillfällen, vilket innebär att 24 procent av beställningsförsöken lyckades. Detta är signifikant fler lyckade beställningsförsök än i huvudurvalet men färre än i tidigare studier (då man endast hade ett huvudurval).

Tabell 8. Antalet ungdomar i extraurvalet som kunde köpa en ”stor starköl” på restauranger i Stockholm våren 2007.

	Antal tillfällen	Procent
Lyckade beställningsförsök	15	24 %
Ej köp	47	76 %
Summa	62	100 %

Stockholms city, Kungsholmen och Södermalm

I tabell 9 redovisas antalet beställningsförsök i Stockholms city, på Kungsholmen och på Södermalm. Det visar sig att 12 procent av försöken i City lyckades och 14 procent på Kungsholmen. På Södermalm lyckades 34 procent av beställningsförsöken. Skillnaderna är dock inte signifikanta.

Tabell 9. Antalet ungdomar i extraurvalet som kunde köpa en ”stor starköl” på restauranger i Stockholms city, på Kungsholmen och på Södermalm våren 2007.

Beställningsförsök	City	Kungsholmen	Södermalm	Totalt
Totalt antal försök	16	14	32	62
Kom inte in på restaurangen	4	10	15	33
Kom in på restaurangen	12	4	17	29
Nekades köp	10	2	6	18
Fick köpa	2	2	11	15
Andel som fick köpa	12 %	14 %	34 %	24 %

Restauranger med dörrvakt

Av restaurangerna i extraurvalet hade 58 procent dörrvakt. På dessa restauranger släpptes ungdomarna in vid 19 procent av försöken. Av samtliga 15 lyckade beställningsförsök genomfördes 5 på restauranger med dörrvakt. Det är en signifikant mindre andel jämfört med andelen lyckade försök på övriga restauranger, vilket också stämmer överens med resultatet från huvudurvalet. Däremot var det även i extraurvalet en större andel beställningsförsök som lyckades på restauranger med dörrvakt *när ungdomarna väl kommit in*. Den andelen uppgick till 71 procent.

Åldersgränser

I extraurvalet hade 42 procent av restaurangerna en officiell åldersgräns som var 19 år eller högre. När ungdomarna försökte att komma in på dessa restauranger lyckades de i 33 procent av fallen, vilket är färre än på övriga restauranger. I motsats till i huvudurvalet är denna skillnad dock inte signifikant. Det var även färre ungdomar som lyckades köpa en starköl på restauranger med en åldersgräns på 19 år eller högre, men inte heller den skillnaden är statistiskt signifikant, se tabell 10.

Tabell 10. Antal restauranger med dörrvakt och med åldersgränser på 19 år eller högre, samt antalet lyckade beställningsförsök.

Antal restauranger med...		Antal ungdomar som kom in	Lyckade försök av dem som kom in	Lyckade försök av alla	Signifikant skillnad #
...dörrvakt	Antal				
Ja	36 (58 %)	7 (19 %)	5 (71 %)	5 (14 %)	Ja
Nej	26 (42 %)	26 (100 %)	10 (38 %)	10 (38 %)	
...åldersgränser					
19 år eller högre	26 (42 %)	11 (42 %)	4 (36 %)	4 (15 %)	Nej
Övriga	36 (58 %)	22 (61 %)	11 (50 %)	11 (31 %)	

Signifikansnivå: 95 procent. Signifikanstesterna är genomförda för samtliga försök, inte bara för de ungdomar som kom in på restaurangerna.

I tabell 11 redovisas vissa bakgrundsvariabler, samt sambandet mellan dessa variabler och möjligheten för ungdomarna att bli serverade en starköl, när de väl kommit in på restaurangerna.

Åldern på övriga gäster

Det visade sig att en något större andel av de beställningsförsök som lyckades genomfördes på restauranger med en yngre publik, men skillnaden var inte statistiskt signifikant, vilket överensstämmer med resultatet från huvudurvalet.

Antalet gäster i lokalen

Även i extraurvalet lyckades signifikant fler beställningsförsök på restauranger som hade många gäster jämfört med de försök som genomfördes på restauranger med få gäster.

Ålder på servitör/servitris

På samma sätt som i huvudurvalet var det en större andel servitörer och servitriser med en ålder på 30 år eller yngre som serverade en starköl till ungdomarna, men det var inte någon signifikant skillnad jämfört med dem som var äldre än 30 år.

Könsskillnader

När det gäller könsskillnader var det vissa olikheter i resultaten i extraurvalet jämfört med i huvudurvalet. Till skillnad från i huvudurvalet var det ingen signifikant skillnad som berodde på om det var pojkar eller flickor som gjorde beställningen.

Det var något fler beställningsförsök som lyckades när det var en kvinna som tog upp beställningen från ungdomarna vilket inte var fallet i huvudurvalet, men skillnaden är inte signifikant.

Tabell 11. Ett antal bakgrundsvariabler och sambandet med ungdomarnas försök att köpa starköl på restauranger i Stockholm, våren 2007.

Av dem som kom in	Antal	Serverade	Signifikant skillnad #
Ålder på övriga gäster			
Upp till 30 år	10	7 (70 %)	Nej
Över 30 år	12	4 (33 %)	
Blandat	6	4 (67 %)	
Antal gäster i lokalen			
Få/halvfullt	22	8 (36 %)	Ja
Fullt/överfullt	8	7 (88 %)	
Servitör/servitris			
Man	17	6 (35 %)	Nej
Kvinna	13	9 (69 %)	
Ålder på Servitör/servitris			
Under 30 år	23	13 (57 %)	Nej
Över 30 år	7	2 (29 %)	
Försöksperson			
Man	29	13 (45 %)	Nej
Kvinna	4	2 (50 %)	

Signifikansnivå: 95 procent. Signifikanstesterna är genomförda för de ungdomar som kom in på restaurangerna.

DISKUSSION

Den här studien har haft som huvudsakligt syfte att undersöka i vilken utsträckning krogpersonal nekar alkoholservering till underåriga i Stockholm. Studien som genomfördes under maj 2007 är den femte i ordningen där ungdomar som varit 18 år, men som ser yngre ut, har fått besöka ett urval restauranger i Stockholms stad för att försöka beställa en ”stor starköl” utan att visa legitimation. De restauranger som ingick i den första av dessa studier från år 1996 har utgjort basen för urvalet till de återkommande studierna. De restauranger som har upphört har löpande ersatts av nya. Inför 2007 års studie togs dock med hjälp av Stockholms stads tillståndsenhet ett extraurval fram bestående av restauranger med en uttalad inriktning mot ungdomar.

Av de 110 restaurangerna i huvudurvalet låg 55 i Stockholms city och lika många på Södermalm. Av de 31 restaurangerna i extraurvalet låg 8 i Stockholms city, 7 på Kungsholmen och 16 på Södermalm. Det genomfördes två försök att komma in och köpa en ”stor starköl” på varje restaurang.

Resultatet från studien visar att andelen ungdomar som blev serverade en starköl minskat kraftigt jämfört med tidigare studier. Endast i 8 procent av försöken lyckades ungdomarna i huvudurvalet beställa en starköl. I extraurvalet var motsvarande andel 24 procent. Dessa andelar är klart lägre jämfört med resultaten från tidigare studier. I den näst senast genomförda studien från år 2004 uppgick andelen lyckade beställningsförsök till 51 procent.

Den markanta nedgången år 2007 kan inte tolkas på annat sätt än att ålderskontrollen förbättrats kraftigt sedan år 2004, både i Stockholms city och på Södermalm. Krogpersonalen tycks i större utsträckning än tidigare kontrollera unga gästers ålder vid beställning av alkoholhaltiga drycker. Det är möjligt att krogpersonal även tidigare haft en stor medvetenhet om vikten av att inte servera underåriga. Men i så fall har man nu i större omfattning än tidigare lyckats omvandla denna medvetenhet till konkret handling.

Vi tror att den förbättrade ålderskontrollen till stor del kan tillskrivas de insatser som genomförts inom ramen för STAD-samarbetet. Mot bakgrund av den relativt sett höga andelen lyckade beställningsförsök i 2004 års studie har arbetet med att försöka förhindra servering till underåriga intensifierats. I den STAD-utbildning som riktas främst till serveringspersonal fokuseras mer än tidigare på vikten av att kontrollera ålder på gästerna. Bland annat har en film om legitimationskontroll i krogmiljö tagits fram som numera visas på utbildningen. Det bör noteras att de krogar som hade skickat fler än 5 personer ur sin personal till utbildningen åren 1997-2007 i mycket liten utsträckning serverade starköl till ungdomarna i 2007 års studie. Även polisens krogarbete och krog tillsyn har sedan år 2004 haft extra fokus på just servering till underåriga. När det gäller kommunens tillsynsbesök har dessa ökat kraftigt, från ca 1 400 besök åren 2001 och 2002, ca 2000 besök år 2003 till drygt 3 000 år 2004 och framåt. Ökningen inträffade alltså redan år 2003, och speciellt år 2004, men det är möjligt att effekterna av den ökade tillsynen på just benägenheten att servera underåriga slog igenom först några år senare. Även medias bevakning av dessa frågor har ökat under senare år vilket också kan ha påverkat samtliga aktörer som arbetar med frågan, inte minst krogarna. Ett tragiskt fall som belystes i media var den händelse som inträffade under 2005 då en underårig pojke drack sig kraftigt berusad på en krog i Stockholm och senare hittades drunknad.

I den rapport som redovisade resultaten från 2004 års studie konstaterades att utvecklingen varit negativ jämfört med år 2001. För att kunna vända den utvecklingen betonade man vikten av att utse en krogamordnare i Stockholms stad som arbetar för att kraftsamla de olika parterna, såväl myndigheter som krogbransch (se Wallin, 2004). En sådan samordnare fanns under tidigare år men inte under år 2004. I mitten av år 2005 tillsatte man inom STAD-samar-

betet en ny krogamordnare. Avsaknaden av en krogamordnare år 2004 kan ha varit en bidragande orsak till den ökade andelen lyckade beställningsförsök jämfört med 2001. På samma sätt kan minskningen år 2007 till viss del bero på ett intensifierat förebyggande arbete som delvis är resultatet av att det under de senaste två åren funnits en krogamordnare som på heltid arbetar med dessa frågor, inte minst med uppgiften att förstärka det förebyggande arbetet med att förhindra servering till underåriga.

Denna studie har också redovisat en hel del andra intressanta resultat som vi menar bör beaktas vid utformningen av det framtida förebyggande krogarbetet. Inte minst finns det, trots det generellt sett mycket goda resultatet, fortfarande utrymme för vissa förbättringar på en del områden. Det visade sig exempelvis vara lättare för ungdomarna att beställa en starköl på Södermalm (13 %) jämfört med i City (4 %). Den mest sannolika förklaringen till denna skillnad är att City var det tidigare interventionsområdet medan Södermalm var kontrollområdet. I City har man därför arbetat med ”Ansvarsfull alkoholservering” under en längre tid än på Södermalm. Detta framkom också i analyser av extraurvalet: Södermalm uppvisade den största andelen lyckade beställningsförsök (34 %), följt av Kungsholmen (14 %) och City (12 %). Detta visar att arbetet bör förstärkas på Södermalm och sannolikt även i andra delar av Stockholm där man i mindre utsträckning arbetar enligt metoden ”Ansvarsfull alkoholservering”. Det bör dock ännu en gång betonas att resultaten är goda i samtliga studerade geografiska områden, inte minst jämfört med siffrorna för år 2004 och även jämfört med resultaten från studier genomförda i andra kommuner i Sverige.

Ett annat viktigt och mycket tydligt resultat som framkom i analyserna var betydelsen av dörrvakter: en betydligt lägre andel ungdomar kom in på restauranger med dörrvakt än på restauranger utan dörrvakt. Endast 2 av totalt 18 lyckade beställningsförsök genomfördes på restauranger med dörrvakt. Detta resultat stämmer väl överens med resultaten från tidigare undersökningar.

Dörrvakter och åldersgränser på 19 år eller högre tycks invagga serveringspersonalen i en falsk uppfattning att de gäster som kommit in är fyllda 18 år. I de fall ungdomarna i studien väl kommit in på restaurangerna var det en större andel ungdomar som blev serverade en starköl på krogar med dörrvakt eller på krogar med en åldersgräns på 19 år eller högre. Det som nämnts tidigare serveringspersonalen som har ett personligt ansvar för att åldersgränsen efterlevs.

Ytterligare ett viktigt resultat från studien att ta med sig i det vidare arbetet rör krogarnas åldersgränser. En person måste vara 18 år för att få bli serverad alkoholhaltiga drycker på restaurang enligt Alkohollagen. Ansvar för att detta efterlevs ligger hos serveringspersonalen. Många restauranger kräver därför att en person ska vara minst 18 år för att få tillträde till serveringslokalen. Vissa serveringsställen använder sig dock av högre åldersgränser, på till exempel 20 eller 23 år. Dessa åldersgränser är dock frivilliga och i praktiken flexibla. Det visade sig att restauranger som hade en officiell åldersgräns för gästerna på 19 år eller högre serverade ungdomarna i studien i ungefär samma utsträckning som de restauranger som hade en gräns på 18 år eller ingen gräns alls för gästerna.

Ytterligare vissa intressanta resultat framkom i studien. Dessa var dock mindre tydliga än de ovan nämnda och ofta inte statistiskt säkerställda. Vi finner dem dock ändå värda att nämnas, inte minst då flera av dessa stämmer överens med resultat från tidigare studier. Två sådana faktorer som kan ha haft viss betydelse för om ungdomarna blev serverade var kön och ålder på serveringspersonalen. Det visade sig att yngre manlig serveringspersonal (30 år eller yngre) hade en tendens att i större utsträckning servera ungdomarna än äldre (över 30 år) och kvinnlig serveringspersonal. Att servitörer serverar ungdomarna i större utsträckning än servitriser överensstämmer med resultaten från 2004 års studie. Det visade sig också vara något

större andel ungdomar som blev serverade när gästerna på restaurangerna var 30 år eller yngre jämfört med om gästerna var äldre, även om skillnaden inte var signifikant. Denna koppling mellan yngre publik och större möjligheter att bli serverad starköl bekräftas av resultaten från det ungdomsinriktade extraurvalet där andelen lyckade beställningsförsök var klart större jämfört med huvudurvalet. Dessa resultat kan visa på vikten av att i större utsträckning än idag arbeta målinriktat mot krogar med yngre publik och att man uppmärksammar, i till exempel utbildningen, att yngre manliga servitörer tycks vara mer benägna att servera alkohol till ungdomar utan att be om legitimation.

I Stockholms stads enkätundersökningar av gymnasieelevers alkohol- och drogvanor får eleverna bland annat svara på frågan hur de vanligtvis får tag på alkohol. Efter en uppgång av andelen 17-åringar som uppger att de "vanligtvis får tag på alkohol på restaurang, pub eller liknande" minskade kraftigt, både år 2004 och år 2006. Minskningen var som störst mellan år 2004 till år 2006. Även dessa resultat pekar således i riktning mot en minskning av krogbesök med alkoholintag bland underåriga. Eftersom den totala alkoholkonsumtionen i denna åldersgrupp glädjande nog har minskat under de senaste åren betyder det att minskningen av anskaffande av alkohol på restauranger inte "kompenserats" av en motsvarande ökning av andra anskaffningssätt.

REFERENSER

Månsdotter A., Rydberg M., Wallin E., Lindholm L. & Andréasson S. (2007) Ansvarsfull alkoholservering i krogmiljö. Kostnader, besparingar och hälsovinster. Statens folkhälsoinstitut R 2007:9, Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.

Mönstrandens drogvanor 2001 (2002) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Rapport nr 66.

Mönstrandens drogvanor 2002 (2003) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 74.

Mönstrandens drogvanor 2003 (2004) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 78.

Mönstrandens drogvanor 2004 (2005) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 86.

Mönstrandens drogvanor 2005 (2006) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 95.

Skolelevers drogvanor 2001 (2002) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 67.

Skolelevers drogvanor 2002 (2003) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 69.

Skolelevers drogvanor 2003 (2004) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 77.

Skolelevers drogvanor 2004 (2004) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 84.

Skolelevers drogvanor 2005 (2005) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 90.

Skolelevers drogvanor 2006 (2007) CAN, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 103.

Wallin, Eva (2004) En stor stark IV, I vilken utsträckning nekar krogpersonal alkoholservering till underåriga i Stockholm? En uppföljande studie 2004. STAD-rapport nummer 27.

Wallin E., Norström T. & Andréasson S. (2003) Alcohol prevention targeting licensed premises: a study of effects on violence. *Journal of Studies on Alcohol*, 64, 270-277.

BILAGOR

Bilaga 1:

Stockholm 2007-04-10

Kallelse till uttagning för att medverka i en inköpsstudie på krogar i Stockholm

Hej!

Kul att du är positiv till att delta i vår studie! STAD är en del av Beroendecentrum inom landstinget och vi arbetar förebyggande mot alkohol- och drogproblem, bland annat med att utbilda restaurangpersonal i ansvarsfull alkoholserving. Nu är det dags igen att kolla hur bra krogarna i city är på att kontrollera legitimation hos personer som ser yngre ut än 18 år.

Tisdag den 17 april kl.18.30 är du välkommen till oss på **STAD, Crafoords väg 6**, vilket ligger i Sabbatsbergs sjukhus i hörnet av Dalagatan och Rådmansgatan. Vi vill då träffa de ungdomar som anmält sitt intresse för ett kort samtal och med hjälp av en expertpanel bedöma hur unga ni ser ut. Smörgås och något att dricka kommer att serveras.

De som bedömts se tillräckligt unga ut kommer sedan att få besöka ett urval av Stockholms krogar under **tre fredagskvällar** den **4, 11 och 25 maj**. Då besöker ni parvis max 10 krogar per kväll och försöker beställa var sin stor starköl utan att visa leg. Detaljerna berättar vi mer noggrant om innan ni går ut den första kvällen 4/5. Ersättningen är 400 kr per person och kväll.

Hör av dig till mig så snart du kan och bekräfta att du kan komma den 17/4 på tel: 737 51 20, mobilen: 0704-84 25 82 eller unda.lonnqvist@sll.se

eller till Daniel Larsson, tel: 737 51 99, mobilen: 0704-84 83 09 eller daniel.larsson@sll.se

VÄLKOMMEN!

Vänliga hälsningar

Unda Lönnqvist
projektledare, STAD

Bilaga 2:

KONTRAKT

Härmed åtar jag mig att delta i (fyll i kommunnamnet) restaurangstudie. Jag försäkrar att jag inte ska sprida någon information om studien och lovar att följa givna instruktioner vad gäller studiens genomförande och ekonomisk redovisning. Jag försäkrar också att jag inte skall dricka någon alkohol under arbetet.

---

ort och datum

Namn: .....

Adress: .....

Postnummer: .....

Postadress: .....

Telefonnummer: .....

Personnummer: .....

Kontonummer: .....

Namnteckning: .....

Bilaga 3:

STATENS
FOLKHÄLSOINSTITUT

UNGDOMSSTUDIENS PROTOKOLL FÖR KROGBESÖKEN

Mitt namn: _____

Restaurangens namn: _____

Datum: _____ Tid för besöket: _____

1. Kom du in på restaurangen? ja nej
2. Jag kom inte in på grund av: ålderskontroll fullt annat
3. Hade restaurangen dörrvakt? manlig kvinnlig nej
4. Blev du serverad en stor starköl? ja nej
5. Hur mycket kostade en stor starköl? _____ kr
(Frågorna nedan fylls i även om du inte blev serverad.)
6. Vem beställde du av? man kvinna
7. Hur gammal var han/hon du beställde av? _____ år
8. Var beställde du starkölen? bordet baren
9. Antal gäster i lokalen få halvfullt fullt överfullt
10. Ålder på gästerna? under 30 år över 30 år blandat

Bilaga 4:

STATENS
FOLKHÄLSOINSTITUT

Bil 1

PROTOKOLL FÖR UTTAGNING TILL UNGDOMSSTUDIEN

Bedömarens namn: _____

Testpersonens namn: _____

Uppskattad ålder (år):   15   16   17   18   19   20

Lämplighet: 1   2   3   4   5   6   (6 =mest 1=minst)

.....

Testpersonens namn: _____

Uppskattad ålder (år):   15   16   17   18   19   20

Lämplighet: 1   2   3   4   5   6   (6 =mest 1=minst)

.....

Testpersonens namn: _____

Uppskattad ålder (år):   15   16   17   18   19   20

Lämplighet: 1   2   3   4   5   6   (6 =mest 1=minst)

.....

Testpersonens namn: _____

Uppskattad ålder (år):   15   16   17   18   19   20

Lämplighet: 1   2   3   4   5   6   (6 =mest 1=minst)

Bilaga 5:

Alkoholkonsumtionen bland elever i årskurs 9

Tabell 12. Alkoholkonsumtionen i deciliter 100 % alkohol bland pojkar och flickor i årskurs 9 i Stockholms län och i hela landet åren 2001-2006 indelad i treårsintervaller.

Period	Stockholms län	Hela Sverige	Skillnad
Pojkar:			
2004-2006	31 dl	37 dl	-6 dl
2003-2005	27 dl	38 dl	-11 dl
2002-2004	30 dl	40 dl	-10 dl
2001-2003	36 dl	42 dl	-6 dl
Flickor:			
2004-2006	29 dl	30 dl	-1 dl
2003-2005	28 dl	30 dl	-2 dl
2002-2004	25 dl	30 dl	-5 dl
2001-2003	26 dl	29 dl	-3 dl

Källa: Skolelevs drogvanor, CAN, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005 2006. De genomsnittliga värdena för hela landet under respektive treårsperiod har beräknats av STAD-sektionen.

Alkoholkonsumtion i gymnasiets årskurs 2

Tabell 13. Alkoholkonsumtionen i deciliter 100 % alkohol bland pojkar och flickor i gymnasiets årskurs 2 i Stockholms län och i hela landet åren 2004-2006.

Period	Stockholms län	Hela Sverige	Skillnad
Pojkar:			
2004-2006	72 dl	69 dl	3 dl
Flickor:			
2004-2006	43 dl	40 dl	3 dl

Källa: Skolelevs drogvanor, 2006. De genomsnittliga värdena för hela landet under treårsperioden har beräknats av STAD-sektionen.

Alkoholkonsumtionen bland mönstrande män

Tabell 14. Alkoholkonsumtionen i liter 100 % alkohol bland mönstrande i Stockholms län och i hela landet åren 2001-2005.

	Stockholms län (liter 100 % alk.)	Hela landet (liter 100 % alk.)	Skillnad i liter 100 % alkohol	Stockholms rangordning bland länen
2005	3,5	3,6	-0,1	11
2004	3,7	3,8	-0,1	11
2003	3,7	3,8	-0,1	8
2002	4,4	4,0	0,4	3,5
2001	4,3	4,0	0,3	6

Källor: Mönstrandres drogvanor, CAN, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005.

Berusningsdrickande bland elever i årskurs 9

Tabell 15. Andelen pojkar och flickor i årskurs 9 i Stockholms län och i hela landet som intensivkonsumerat alkohol minst en gång i månaden åren 2001-2006, indelat i treårsintervaller.

Period	Stockholms län	Hela Sverige	Skillnad i procentenheter
Pojkar:			
2004-2006	22 %	24 %	-2
2003-2005	22 %	25 %	-3
2002-2004	23 %	25 %	-2
2001-2003	27 %	28 %	-1
Flickor:			
2004-2006	22 %	23 %	-1
2003-2005	22 %	23 %	-1
2002-2004	20 %	23 %	-3
2001-2003	20 %	24 %	-4

Källa: Skolelevers drogvänor, CAN, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005 2006. De genomsnittliga värdena för hela landet under respektive treårsperiod har beräknats av STAD-sektionen.

Berusningsdrickande bland elever i gymnasiets årskurs 2

Tabell 16. Andelen pojkar och flickor i årskurs 9 i Stockholms län och i hela landet som intensivkonsumerat alkohol minst en gång i månaden åren 2004-2006.

Period	Stockholms län	Hela Sverige	Skillnad i procentenheter
Pojkar:			
2004-2006	50 %	50 %	0
Flickor:			
2004-2006	39 %	41 %	-2

Källa: Skolelevers drogvänor, CAN, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005 2006. De genomsnittliga värdena för hela landet under respektive treårsperiod har beräknats av STAD-sektionen.

Berusningsdrickande bland mänstrande män

Tabell 17. Andelen mänstrande i Stockholms län och i hela landet åren 2001-2005 som intensivkonsumerade alkohol minst en gång i veckan.

	Stockholms län	Hela landet	Skillnad i procentenheter	Stockholms rangordning bland länen
2005	8,2 %	7,2 %	0,7	6
2004	9,7 %	8,3 %	1,4	5
2003	9,0 %	8,0 %	1,0	3
2002	11,5 %	9,2 %	2,3	3
2001	10,8 %	9,1 %	1,7	3

Källor: Mönstrandens drogvänor, CAN, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005.

FÖRTECKNING ÖVER TIDIGARE UTGIVNA RAPPORTER FRÅN STAD

Rapport 1

Rehnman Charlotta, Lindewald Birgitta, Andréasson Sven. En stor stark tack! En studie av legitimationskontroll på restauranger under våren och hösten 1996. STAD-projektet 1996.

Rapport 2

Rehnman Charlotta, Lindewald Birgitta, Andréasson Sven. Servering av alkohol till berusade på Stockholms restauranger. En studie av överservering på restauranger i Stockholm december 1996 - februari 1997. STAD-projektet 1997.

Rapport 3

Wallin Eva, Rehnman Charlotta, Larsson Jörgen. Vad tycker ungdomar om Vägsäl? En fokusgruppsintervjustudie med högstadieelever om ett alkohol- och drogmaterial för skolan. STAD-projektet 1997.

Rapport 4

Lönnqvist Unda, Rehnman Charlotta, Larsson Jörgen, Wallin Eva, Andréasson Sven. Några folköl är väl inte så farligt... En studie av legitimationskontroll vid inköpsförsök i livsmedelsaffärer i Stockholm under januari 1998. STAD-projektet 1998.

Rapport 5

Wallin Eva, Rehnman Charlotta. Vykort till tonårsföräldrar. Metod för alkoholförebyggande arbete? STAD-projektet 1998.

Rapport 6

Wallin Eva, Rehnman Charlotta. Konflikter i tonårsfamiljer. En målgruppsanalys med tonårsföräldrar och tonåringar. STAD-projektet 1998.

Rapport 7

Rehnman Charlotta, Wallin Eva, Andréasson Sven. En stor stark II. En studie av legitimationskontroll på restauranger i Stockholm höst/vinter 1998-99. STAD-projektet 1999.

Rapport 8

Wallin Eva, Hjalmarsson Kerstin, Brenemark Thomas, Danielsson Johan. Attityder och uppfattningar om narkotikasituationen på restauranger i Stockholms city. En intervjustudie med dörrvakter, restaurangpersonal och polis. STAD-projektet 1999.

Rapport 9

Wallin Eva, Hjalmarsson Kerstin, Lindewald Birgitta. Serveringsrutiner och policyfrågor. En fokusgruppsintervjustudie med restaurang personal. STAD-projektet, 1999.

Rapport 10

Hägglund Elisabet. Idéer om lokala förebyggande insatser mot ungdomsmissbruk i Kista. En intervjuundersökning bland personer verksamma i området. STAD-projektet 2000.

Rapport 11

Rehnman Charlotta, Larsson Jörgen. Folkölskampanjen i Vasastan. En intervention riktad till livsmedelshandlare och föräldrar med syfte att begränsa tillgängligheten till folköl för ungdomar. STAD-projektet 2000.

Rapport 12

Rehnman Charlotta, Jörgen Larsson. Unga vuxna – dricker mest, langar mest. En fokusgruppsintervjustudie med unga vuxna i åldern 18-25 år. STAD-projektet 2000.

Rapport 13

Wallin Eva. Fem års samverkan – möjligheter och hinder. En intervjustudie med nyckelpersoner från myndigheter och restaurangbransch i Stockholm. STAD-projektet 2001.

Rapport 14

Gripenberg Johanna, Wallin Eva. För full för en öl. En uppföljande studie av servering till berusade gäster på Stockholms restauranger. STAD-projektet 2001.

Rapport 15

Wallin Eva. Befolkningens attityder till alkoholservice på restauranger. STAD-projektet 2001.

Rapport 16

Wallin Eva. En stor stark III. En studie av ungdomars möjligheter att bli serverade starköl på restauranger i Stockholm våren 2001. STAD-projektet 2001.

Rapport 17

Ahnquist Johanna. Hur lätt är det för ungdomar i Åkersberga att få tag i alkohol? STAD-projektet 2001.

Rapport 18

Graffman Katarina, Andréasson Sven. Alkoholprevention i primärvården: En studie om patienters alkoholvanor och inställning till frågor om levnadsvanor i en Stockholmsförort. STAD-projektet 2002.

Rapport 19

Graffman Katarina, Andréasson Sven. Alkoholprevention i primärvården: En studie om patienters alkoholvanor och inställning till frågor om levnadsvanor i Jämtland. STAD-projektet 2002.

Rapport 20

Gripenberg Johanna. Droger på krogen. En kartläggning av narkotikasituationen på Stockholms krogar. STAD-projektet 2002.

Rapport 21

Wallin Eva, Gripenberg Johanna. Dags att gå hem? En uppföljande studie av servering till berusade kroggäster i Stockholm, 2001. STAD-projektet 2002.

Rapport 22

Gripenberg Johanna. Partydroger på Stockholms krogar. En djupintervjustudie med polis, krögare och ordningsvakter. STAD-projektet 2002.

Rapport 23

Sjölund Torbjörn. Förändringar i alkoholrelaterade frågor bland elever som deltagit i kursen *Prime for Life*. STAD-projektet, 2002.

Rapport 24

Wallin Eva. Åldersgränskampanj i Stockholms kommun april 2003. En studie av effekter på alkoholservice på krogen till ungdomar i Skärholmens polisdistrikt. STAD-projektet, 2003.

Rapport 25

Sjölund Torbjörn, Andréasson Sven. *PRIME For Life*, rapport II. Uppföljning av gymnasieelevers och värnpliktigas alkoholvanor fem månader efter genomgången kurs. STAD-projektet, 2004.

Rapport 26

Skärstrand Eva, Andréasson Sven. Steg-för-Steg: En pilotstudie av ett familjeinriktat program för att förebygga problem med alkohol och andra droger hos ungdomar. STAD-projektet, 2004.

Rapport 27

Wallin Eva. En stor stark IV. I vilken utsträckning nekar krogpersonal alkoholserving till minderåriga i Stockholm? En uppföljande studie 2004. STAD-projektet, 2004.

Rapport 28

Skärstrand Eva. Familjeprogrammet Steg-för-Steg. Resultat från baslinjemätning och uppföljning I. STAD, 2005.

Rapport 29

Sjölund Torbjörn. Effektvärdering av Alkoholprofilen – ett internetbaserat bedömningsinstrument med personlig återkoppling. STAD, 2007.

Rapport 30

Bränström, Richard. Effekter av kunskapsspridning kring förebyggande insatser mot riskfylld alkoholkonsumtion på vårdcentraler i Stockholm. STAD, 2006.

Rapporten kan beställas av:

STAD

Crafoords väg 6

113 24 STOCKHOLM

Tel: 08-737 51 99

Hemsida: www.stad.org